

Неколико прилога историји Црне Горе последњег стољећа

I

Фелдмаршал барун Лазар Мамула (1795—1878) поднио је као аустријски гувернер Далмације у Задру 26 јула 1860 извјештај врховној војној команди о последњим догађајима у сусједству покрајине, којом је управљао, наиме у Црној Гори и Херцеговини.¹⁾ Неколико дана затим био је у Котору убијен кнез Данило (1 августа 1860):

»Am 17. I. M. entspann sich zwischen den Montenerinern der Nahie Szerniza, und den albanesischen Türken von Tugomila oberhalb Antivari ein Streit, wozu die Behauptung der Ersteren, dass die Türken die von der jüngsten Grenz-Regulierungs-Commission gesetzten Grenzmarken zu ihren Vortheils verrückt hätten, die Veranlassung gab. Sowohl von Seite der Montenegriner als der Türken blieben mehrere Todte und Verwundete.

Am 21. I. M. erneuerte sich der Kampf und es gab wieder von beiden Seiten Todte und Verwundete, — seither aber wurde die Ruhe in jener Gegend nicht weiter gestört. — Um eine etwaige Verletzung der k. k. Grenze zu verhindern, sind sogleich alle Massregeln getroffen worden, welche bei der geringen Stärke der verfügbaren Kräfte möglich sind.

Übrigens scheint dies nur eine jener Streitigkeiten gewesen zu sein, wie sie sich alljährlich Betreff des auf dem Berge Sutturmane gelegenen Weidelandes wiederholen.

Vor Kurzem wurden in der Gegend von Gaczko mehrere türkische Soldaten, die auf einer Anhöhe Holz holen wolten, von einem Haufen Uskokken überfallen, welch' Letztere einige Türken tödteten, und die übrigen in die Flucht jagten.

¹⁾ Praes. № 323/1860. Препис овог извјештаја, који је овјеровљен по ађутанту фелдмаршала Мамуле налази се у Архиву града Загребa под привременом сигнатуром AGZ—668.

Ebenso gelang es vor einigen Tagen einer zahlreichen Bande von Uskokon und aufständischen Rajahs, von einem Weideplatze auf dem Berge Zagorje eine bedeutende Anzahl den Bewohnern von Gaczko, Trebinje und Stolac gehörigen Schafe und Rinder zu rauben und es ist vorauszusehen, dass ähnliche Vorfälle in nächster Zeit noch mehrere vorkommen, und wahrscheinlich bei der in der Herzegovina herrschenden und eifrig genährten Aufregung über kurz oder lang zum Ausbruche allgemeiner Kämpfe führen werden.

Der russische Consul Bezobrazoff in Mostar, welcher sich vor einigen Tagen ohne die Ursache bekannt ist, nach Serajevo begab, und nächstens von dort zurück erwartet wird, soll durch sein taktiloses Benehmen das Vertrauen der griechischen Rajahs verwirkt, und anderseits den Hass der Türken sich in einen solchen Grade zugezogen haben, dass er aus Besorgniss vor einem schon mehrmal ihm angedrohten Attentate sich genöthigt sah, nebst seiner gewöhnlichen Consular-Wache noch ein Dutzend bewaffneter Arnauten zum Schutze seines Hauses und seiner Person in Sold zu nehmen.

Die Telegrafien-Linie zwischen Sarajevo und Mostar ist gegenwärtig vollendet. Mamula FML m. p.

Dem Originale gleich.

Zara am 26. Juli 1860.

H. Loos, Oberstlieut. gladj.«

17. o. mј. дошло је до борбе између Црногораца из Црмничке Нахије и албанских Турака из Тугомила поврх Бара, чему су дали повод, према тврђењу првих, Турци помицањем у своју корист пограничних знакова, што их је недавно поставила Комисија за регулирање границе. Било је више мртвих и рањених и с црногорске и с турске стране.

21. o. mј. изнова је дошло до борбе, те је било с једне и с друге стране мртвих и рањених, но одонда у овоме крају мир више није био нарушен. Да би се спријечила можебитна повреда ц. кр. границе, одмах су подузете мјере, које су могуће код незнатне јачине расположивих снага.

Уосталом, чини се да је то био један од оних сукоба, што се сваке године понављају на пашњацима по суторманској планини.

Прије кратког времена извршен је у околици Гацког од једне чете ускока препад на више турских војника, који су хтјели донијети дрва с једне узвисине, па је од посљедњих неколико Турака убијено, а остали су нагђерани у бијег.

Исто тако успјело је прије неколико дана једној доста бројној банди ускока и побуњене раје отети с једног пашњака на брду Загорје приличан број оваца и говеди, што су припадали ста-

новницима Гацког, Требиња и Стоца, па се може предмијевати, да ће слични препади у скорије вријеме још више услједити и очито прије или касније довести до избијања опћих борби крај узрујаности, што влада у Херцеговини и која се жестоко распирује.

Руски конзул Безобразов у Мостару, који је прије неколико дана из непознатих разлога отишао у Сарајево, те се очекује његов скори повратак оданле, морао је својим нетактичним понашањем изгубити повјерење православне раје, а с друге стране он је навукао на себе мржњу Турака у толикој мјери, да је из страха пред атентатом, којим су му већ у више наврата пријетили, унајмио поред своје обичне конзуларне страже још и тучет оружаних Арнаута за заштиту своје куће и своје особе.

Брзојавна линија између Сарајева и Мостара је сада уништена. Мамула, фелдмаршал

Истовјетно са изворником.

Задар 26. јула 1860. X. Лос, пуковник помоћник генерала.

II

Интересантну пријаву поднио је познати протопрезвитер Јоко Шпадијер Ц. К. Генерал—Команди почетком мјесеца децембра 1872 године о дјелатности кнеза Николе против турске управе у Босни.²⁾ Ова денунцијација врло је карактеристична и одаје Јока Шпадијера, који је некоћ био ученик и послужитељ владике Петра I,³⁾ као врло оштрог противника кнеза Николе, кога назива тиранским кнезом.

„Високославна Ц. К. Генерал’ Командо,

с’ највећим’ високопоштованем’ долазим’ долазим’ ставити до знања, високославну Ц. К. Генерал’ Команду:

текуће године на 30. новембра пошао сам’ у Београд’ и имао сам’ разговора с’ некима моима пријатељима: између осталог’ разговора дошао сам’ до знања да е кнез’ Црногорски Никола Петровић’: политично изтеро једног’ Црногорца именов’ Миро Реџић’ из села ровацах’, али сотим’ потајним’ уговором’: да исти Миро Реџић’ има убити или везира Босанског’ или пашу Ченгића или макар’ каква великаша турског’:

²⁾ Оригинал у Архиву града Запреба под привременом сигнатуром AGZ—644. Ауторов својеврстан правопис овдје није ништа мијењан изузев замјењивања латинских и ћирилских слова.

³⁾ Успореди „Записи“, књ. XVII. Цетиње 1937, стр. 58—60.

дакле то е политика тиранског' кнеза ако би тај лопов' ту убиствену услугу учинио: да би со тим' све емигранте црногорске упропастио кои живе у турској Царевини: но дознао сам' и то да е исти посланик' Миро Реџић' већ дошао у Сарајево: и да су га Турци одвећ' лепо примили и ухлебмили и да га негују као змију у својима недрима:

Високопоштованој Ц. К. Генерал' Команди: верни и покорни Иоко Шпадијер' прота и парох' дриновачки.
Дриновци 5. децембра 1872“.

III

Прегледавајући архиве загребачких средњих школа из раздобља прије Првог свјетског рата, наилазимо од 1866 године даље на Црногорце, који су полазили тадање средње школе у Загребу, тако гимназију, реалку, препарандију, вишу трговачку школу и лицеј.⁴⁾ Ови подаци одају нам једну интересантност, да су наиме у раздобљу 1866—1873 то махом синови црногорских емиграната. Кнезу Николи задавали су многобројни црногорски бјегунци, који су емигрирали у Аустрију, необично много бриге и страха, те је он непрестано настојао да их што више удаљи од граница Црне Горе. До године 1866. већина тих емиграната, које су у емиграцију натјерали кнез Никола и његов отац војвода Мирко, налазила се у Задру, дакако под аустријском паском, али ипак према мишљењу кнежевом преблизу Црној Гори. Зато је кнез Никола 13 (25) априла 1866 писао поновно аустријској влади, да уклони ове емигранте из Далмације. Влада је о томе конзултирала тадањег гувернера Далмације подмаршала Фрању Филиповића (1820—1903), који је предложио да породицу Ђорђија Петровића интернира у Загреб, Мартиновића у Карловац, породицу Шпадијерову у Сремске Карловце, а остале Црногорце у Банат.⁵⁾ Његов је предлог на велику радост кнеза Николе⁶⁾ усвојен, те се стога у то доба толики Црногорци — емигрантски синови налазе на загребачким средњим школама.

У раздобљу од 1866/67—1917/18 полазило је загребачке средње школе у свему 26 ђака Црногораца, од тога 25 мушких и 1 женска. Гимназије (велику и дољноградску) полазило је 11 ученика (8+3), реалку 8, препарандију 4, вишу трговачку школу 2

⁴⁾ Прегледани су сви школски каталози из раздобља 1777—1918, а који се налазе похрањени у Архиву града Загреба.

⁵⁾ Вл. Ђорђевић: Црна Гора и Аустрија 1814—1894. Београд 1924, стр. 237 (исписи из бечког Државног архива).

⁶⁾ О чему свједочи Копорчићев репорт од 30 јуна 1866: „Кнез Никола је са великом радошћу и захвалношћу примио вест о удаљавању емиграната...“ (ibid. стр. 237—240); о емигрантима, који су и надале напуштали Црну Гору види ibid. стр. 277—278.

и женски лицеј 1. Појединих школских година налазило се према томе у Загребу ученика из Црне Горе:

1866/67 — 4; 1867/68 — 5; 1868/69 — 8; 1869/70 — 6; 1870/71 — 4;
 1871/72 — 5; 1872/73 — 3; 1889/90 — 1; 1890/91 — 1; 1891/92 — 1;
 1892/93 — 1; 1893/94 — 1; 1895/96 — 1; 1896/97 — 1; 1897/98 — 1;
 1898/99 — 1; 1906/07 — 2; 1907/08 — 4; 1908/09 — 3; 1909/10 — 2;
 1910/11 — 5; 1911/12 — 3; 1912/13 — 1; 1913/14 — 1; 1916/17 — 1;
 1917/18 — 2;

Одмах можемо запазити три одијељена временска периода: наиме школске године 1866/67—1872/73 са укупно 37 ученика, школске године 1889/90—1898/99 са укупно 9 ученика и школске године 1906/07—1917/18 са укупно 24 ученика, односно у свему 70 ученика. Према мјесту рођења отпада на Цетиње 11 ученика, на Подгорицу 2, на Угње 2, те по 1 на Бјелопавлиће, Бољевиће, Брајовиће, Горњи Медун, Грађане, Мартиниће, Никшић, Пјешивце, Пљевља, Присоју и Стијену. Деветорица од тих ученика су емигрантска дјеца, три су дјеца земљорадника, десет интелектуалаца (свећеничка 4, професорска 2, суца 1, лијечника 1, чиновника 1, бригадира 1), те један трговца и један обртника.

Ученици су долазили на заводе у нешто поодмаклим годинама, у школама су различито остајали, већином кроз годину — двије, те су доста тешко свладавали наставно градиво, што потврђује чињенице да су петорица од њих понављали разред, а узрок томе треба тражити понајприје у недостатној основној школи, те затим у тешким приликама, у којима су живјели (опије сиромаштво, родитељи бјегунци итд.). Синови црногорских емиграната били су већином опроштени од плаћања школарине појединачним рјешењима Хрватско-Славонске земаљске владе (бр. 17457/1866; бр. 10325/1867; бр. 16325/1867; бр. 704/1868; бр. 876/1869; бр. 4299/1872), а понеки су уживали и потпору аустријског цара, тако Мартиновић Никола 1869/70—1870/71 по 6 фр. мјесечно, односно 72 фр. годишње; Поповић Јован 1869/70 — 1872/73 по 10 фр. мјесечно, односно 120 фр. годишње; Мартиновић Мило 1870/71 по 6 фр. мјесечно, односно 72 фр. годишње и Мартиновић Буро 1870/71—1871/72 по 6 фр. мјесечно, односно 72 фр. годишње. У каталозима споменутих средњих школа налазимо такођер податке, гдје су тада емигрантске обитељи црногорске становале, што може исто тако освијетлити њихове прилике. Тако је обитељ *Саве Мартиновића* становала 1866. године на Потоку бр. 30, 1868. године на Пантовчаку бр. 815, а 1870. године на Пантовчаку бр. 910, обитељ *Петра Мартиновића* 1866. године у Месничкој улици бр. 17, а 1868. године у Кипној улици бр. 262, обитељ *Марка Мартиновића* 1867. године на Кипном тргу бр. 256, а 1868. године у Новој Веси бр. 46, обитељ *Јована Мартиновића* 1867. године у Вијећничкој

улици бр. 12, 1869 године у Јурјевској улици бр. 190, а 1870 године у Сјеменишној улици бр. 5, обитељ *Вука Мартиновића* 1868. године у Маргаретској улици бр. 503. док је обитељ *Ђуре Поповића* становала 1866 године у Маргаретској улици бр. 471, 1867 године у Млетачкој улици бр. 106, 1868 године у Брегови-тој улици бр. 50, а 1869 године у Каменитој улици бр. 50. Ови подаци нам казују колико су често ове емигрантске обитељи мијењале становање — горка чињеница, која редовито прати судбину емиграната! На крају треба још напоменути, да су сви црногорски ђаци били православне вјере.

Андрија-Љубомир Лисац